

Prieš 75-erius metus žuvo Dainavos apygardos vadas Juozas Gegužis-Diemedis ir jo kovos broliai

Prieš 75 metus Dzūkijos laisvės kovotojai patyrė ypač skaudžią netektį. 1951 m. rugsėjo 27 d. Veisiejų r. (dabar – Lazdijų r. sav.) Bestraigiškės miške buvo išduotas Dainavos apygardos štabo bunkeris, kuriame žuvo šeštasis Dainavos apygardos vadas J. Gegužis-Diemedis, jo pavaduotojas ir Šarūno rinktinės vadas Bronius Šalaševičius-Žilvitis, apygardos vado adjutantas Gediminas Vincas Urmanavičius-Pavasaris, Šarūno rinktinės Juozapavičiaus tėvūnijos būrio vadas Boleslovas Vailionis-Narsuolis, Mindaugo ir Juozapavičiaus tėvūnijų būrių vadai Stasys Krukonis-Žvaigždikis ir Algirdas Antanas Selinis-Skirmantas.

Be abejo, didžiausia netektis buvo apygardos vado žūtis. Archyviniai dokumentai liudija, kad Juozas Gegužis-Diemedis į partizanų gretas įsijungė 1945 m. ir netrukus buvo paskirtas Dainavos apygardos organizatoriaus bei pirmojo vado Juozo Vitkaus-Kazimieraičio adjutantu. Jis daug prisidėjo prie Dzūkijos partizanų organizacijos kūrimo ir Dainavos apygardos štabo spaudos leidimo. Kaip ir A. Ramanauskas-Vanagas, J. Gegužis buvo baigęs Alytaus mokytojų seminariją, buvo išsilavinęs, drąsus, energingas ir veiklus žmogus, todėl per visą kovos už laisvę kelią buvo skiriamas į vadovaujančias pareigas, paeiliui jis ėjo srities vado adjutanto, Šarūno rinktinės Juozapavičiaus grupės štabo viršininko, Šarūno rinktinės štabo viršininko, Šarūno rinktinės vado ir šios rinktinės Karo lauko teismo pirmininko, apygardos vado ir srities vado pavaduotojo pareigas. 1950 m. birželio 23 d. žuvus penktajam apygardos vadui L. Baliukevičiui-Dzūkui, LLKS pietų Lietuvos srities vado S. Staniškio-Vilties 1950 m. liepos 12 d. įsakymu Nr. 18 J. Gegužis-Diemedis nuo liepos 27 d. skiriamas Dainavos apygardos vadu. A. Ramanausko-Vanago nuomone, tai buvo „ypatingai uolus ir pareigingas vadas“. Iki savo žūties jis ne kartą lankėsi įvairiuose apygardos partizanų būriuose, nuolatinuose žygiuose buvo gerai susipažinęs su Dzūkija ir jos laisvės kovotojais. Jis nuolat bendravo su žymiausiais Dainavos apygardos ir Pietų Lietuvos Partizanų srities vadais: J. Vitkumi-Kazimieraičiu, A. Ramanausku-Vanagu, S. Staniškiu-Antanaičiu, L. Baliukevičiumi-Dzūku. Archyvinuose dokumentuose užfiksuota nemažai bunkerių ir vietų, kuriose lankėsi arba kovojo J. Gegužis-Diemedis. 1946 m. vasarą J. Gegužis-Diemedis kartu su Pietų srities vadais J. Vitkumi-Kazimieraičiu, S. Staniškiu-Antanaičiu ir A. Ramanausku-Vanagu slėpėsi Liepiškių k. Leipalingio vls. Prano Aleksonio kluone įrengtame bunkeryje, į kurį įėjimas buvo padarytas nuo Liškiavio ežero kranto. Jis su S. Staniškiu -Antanaičiu ir A. Ramanausku-Vanagu taip pat slapstėsi Liškiavoje, bunkeryje pas Oną Lukoševičiūtę. Nemažai laiko Diemedis praleido Onos Gratkauskienės sodyboje įrengtame bunkeryje Žvirgždės vnk. Leipalingio vls. Cijūniškės miške kartu su savo adjutantu Broniumi Saveikiu-Klajūnu ir trimis Šarūno rinktinės Juozapavičiaus grupės 2-ojo būrio partizanais: Juozu Kaziulioniu-Krankliu, Juozu Klibaru-Gerve ir Pranu Svetulevičiumi-Žvaigžde. Kita Diemedžio slėptuvė buvo tame pačiame Žvirgždės vnk. Bronės Česnulevičienės sodyboje. Tris bunkerius J. Gegužis buvo įsirengęs savo gimtojoje sodyboje Gervėnų k. Seirijų vls., kur 1946-1947 m. iki šeimos ištrėmimo (1947 gruodžio mėn.), kilus pavojui,

dažnai slėpdavosi kartu su savo adjutantu B. Saveikiu-Klajūnu. 1947-1948 m. J. Gegužis nemažai laiko praleido Antano Muliolio sodyboje įrengtame bunkeryje Bukaučiu (anksčiau Bukaučiznos) k. Seirijų vls. kartu su Šarūno rinktinės vadu Benediktu Labėnu (Labensku)-Kariūnu bei Šarūno rinktinės Juozapavičiaus grupės partizanais Jonu Gegužiu-Ramuniu, Juozu Jurelioniu-Sakalu ir Antanu Volungevičiumi-Aidu. Daugiausia laiko 1948 m. jis praleido Šarūno rinktinės štabo bunkeryje Živulčiškės miške rūpindamasis partizanų spaudos leidimu. Deja, visus šiuos bunkerius žinojo ir išdavė suimtas J. Gegužio-Diemedžio adjutantas B. Saveikis-Klajūnas, kuris po suėmimo ir tardymo buvo MGB užverbuotas. Rusų saugumiečiai prieš mūsų kovotojus už laisvę rengdavo įvairias provokacijas, siekdami juos suimti arba nužudyti. Pagrindiniais taikiniais tapdavo partizanų vadai, jiems būdavo užvedamos personalinės sekimo bylos. Atskiros operatyvinės bylos buvo užvedamos partizanų štabų nariams, būriams ir stambesniems partizanų junginiams. Deja, jos neišliko, todėl daug ką tenka atkurti iš MGB apskričių, rajonų ir valsčių skyrių ataskaitų savo vadovybei ir iš nedaugelio išlikusių operatyvinių bylų dokumentų. Bet išliko keletas išsamių čekistų planų, kaip išsiaiškinti J. Gegužio-Diemedžio buvimo vietą ir jį likviduoti.

Dainavos apygardos vadovybės sunaikinimas buvo pirmasis čekistų uždavinys. Išsiaiškinti, kur slapstosi J. Gegužis-Diemedis bandė nemažas patyrusių ir naujai užverbuotų MGB agentų ir informatorių būrys. Tai buvo įvairaus lygio MGB agentūra. Eiliniai Lazdijų ir Veisiejų r. MGB skyrių agentai ir informatoriai; *Bijūnas, Danko, Gracius, Eglė, Malūnas, Myška, Oras, Rūta* ir kiti, taip pat, patyrę Kauno aps. MGB skyriaus agentai *Kazys Kalanta-Vasaris ir Vytautas Jakštas-Vilnius*. LSSR MGB 2-N valdybos agentas smogikas, buvęs Diemedžio adjutantas *Bronius Saveikis-Klajūnas*, agentūrinis slapyvardis *Bronius*. Dalis agentų ir informatorių žinomi pavardėmis ir vardais, bet daugelio žinomi tik slapyvardžiai. Beveik visi užverbuoti čekistams turint kompromituojančios medžiagos apie juos ir grasinant atsisakymo bendradarbiauti atveju, suėmimu, šeimos represavimu bei kitomis pasekmėmis. Šios čekistų agentūros dėka 1949 m. pab.-1950 m. pradž. Nustatyta, kad J. Gegužis-Diemedis su savo bendražygiais būna Bestraigiškės miške ir ten turi bunkerį, bet tikslios jo vietos agentai nežinojo. Šie agentai taip pat išsiaiškino visą būrį partizanų rėmėjų. Vien Bestraigiškės miško apylinkėse - Čivonių, Demeniškių, Mikabalių, Rusonių, Bestraigiškės, Bukaučiznos kaime - buvo nustatyta 16 partizanų ryšininkų bei rėmėjų.

1950 m. spalio 3 d. desantu į Lietuvą grįžo Juozas Lukša-Skirmantas. 1950 m. lapkričio 14 d. Kazlų Rūdos miškuose jis susitiko su Pietų Lietuvos srities vadu A. Ramanausku-Vanagu ir jie kartu atvyko į *Vanago* bunkerį, esantį Olendernės kaime, netoli Butrimonių mstl. (Jiezo r.) 1951 birželio mėn. J. Lukša-Skirmantas lankėsi Leipalingio ir Seirijų apylinkėse, kur susitiko su Dainavos apygardos partizanų vadu J. Gegužiu-Diemedžiu ir kitais šios apygardos partizanų vadais. Netrukus čekistai iš savo agentų *Žmonos, On (Jo), Marčytės* ir kitų sužinojo, kad Bestraigiškės, Trako ir Živulčiškės miškuose pasirodė kažkoks jiems

nežinomas partizanų vadas Skirmantas, kuris lankosi šiose apylinkėse su partizanų vadais - A. Ramanausku-*Vanagu*, J. Gegužiu-*Diemedžiu* ir kitais vietiniais partizanais. Vienas iš agentų čekistams parodžius *Skirmanto* nuotrauką, jį atpažino. Čekistai nusprendė, kad *Skirmantas* laikosi Dainavos apygardos Šarūno rinktinės teritorijoje ir nutarė surengti masinį Leipalingio ir Seirijų apylinkių miškų siautimą. Lietuvos SSR valstybės saugumo ministras generolas majoras (Kapralovas) 1951 m. liepos 18 d. patvirtino „Čekistinės-karinės operacijos - likviduoti Dainavos apygardą ir Amerikos „šnipą“ *Skirmantą* Živulciškės, Bestraigiškės miškų masyvuose ir Trako miško šiaurinėje dalyje - veiksmų planą“. Šiam planui realizuoti buvo sutelktos stambios jungtinės pajėgos 1900 MGB 34-ojo ir 298-ojo pulkų karių ir 250 stribų iš Alytaus, Kalvarijų, Lazdijų, Simno ir Veisiejų rajono skyrių, neskaitant čekistų operatyvininkų. Nedideli miškai ir jų apylinkės buvo krečiamos dvi dienas - 1951 m. liepos 20 ir 21 d. Prieš tai buvo suimti 27 partizanų ryšininkai ir rėmėjai. Bet čekistų planas žlugo. Masinių siautimų („ablavos“) metu kareiviai surado tik du senus ir vieną naują, bet tuščią bunkerį, nesulaikė ir nenukovė nei vieno partizano. Kariuomenė, baigusi savo nesėkmingą operaciją, sugrįžo į dislokacijos vietas, stribai - į savo būstines. Bet čekistai turėjo ir ne vieną atsarginį planą, siekiant išsiaiškinti, kur slapstosi Dainavos apygardos vadas Diemedis, Skirmantas ir Vanagas. LTSR Kauno srities MGB valdybos viršininkas pulkininkas Sinicynas ir MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojas papulkininkis Župikovas 1951 m. liepos 18 d. patvirtino „Agentūrinių, operatyvinių ir kariuomenės veiksmų, banditų vadų Skirmanto, Vanago ir Diemedžio paieškos ir suėmimo planą“, pavadintą Otava. Planą parengė patyrę Kauno aps MGB skyriaus čekistai-operatyvininkai Nachmanas Dušanskis ir Andrejus Zeninas. Jie pasiūlė suorganizuoti tariama pabėgimą iš Sibiro J. Gegužio-Diemedžio sesei Anei Gegužytei. Jai iš Sibiro turėjo padėti „pabėgti“ patyręs Kauno aps. MGB agentas Vytautas Jakštas –Vilnius, Lietuvos kariuomenės pulkininko leitenanto Antano Jakšto 1941 metais su šeima ištremto į Sibirą, sūnus. Čekistai žinojo kad J. Gegužis-*Diemedis* su savo sese palaiko ryšį ir susirašinėja per kitus asmenis. Todėl manė, kad jai grįžus į Lietuvą, sugebės išsiaiškinti, kada ir kur jie susitiks. A. Gegužytė patikėjo čekistų legenda, kad V. Jakštas-*Vilnius*, kaip ir ji už bandymą pabėgti ištremtas į Tiumenės kraštą, buvo įtikinta, kad yra galimybė su naujuoju pažįstamu bėgti į Lietuvą. Ir sėkmingai „pabėgo“, net gavo fiktyvius dokumentus iš savo „globėjo“. Bet čekistams nepavyko per seserį išsiaiškinti, kur slapstosi Diemedis. Dainavos apygardos partizanų vadovybei lemtinga tapo dar viena čekistų gerai apgalvota provokacija, buvusių bendražygių, tapusių agentais smogikais, panaudojimas. Agentų smogikų operacijas organizuodavo MGB 2-N valdyba, kuri veikė centriniame LSSR MGB aparate. MGB agentai smogikai buvo geriausiai parengti čekistų provokatoriai. 1950 m. SSRS valstybės saugumo ministras V. Abakumovas LSSR MGB vadovybei įsakė „panaudoti visas galimybes sprendžiant pagrindinį uždavinį - per agentūrą įsiskverbti į banditinių nacionalistinių formuočių centrus, štabus ir kitas vadovaujančias grandis, išsiaiškinti jų sudėtį, slapstymosi vietas ir sulaukyti visus

dalyvius arba fiziškai juos sunaikinti”. LSSR MGB 1951-1953 m. sėkmingai vykdė šį įsakymą. 1948 m. rudenį vykdydamas Dainavos apygardos Šarūno rinktinės vado Juozo Gegužio-*Diemedžio* užduotį rinktinės vado adjutantas Bronius Saveikis-*Klajūnas* ir apygardos štabo žvalgybos viršininkas Jurgis Krikščiūnas-*Rimvydas* perėjo SSRS–Lenkijos sieną. Partizanai Stokholme turėjo susisiekti su VLIK’o Vykdamosios tarybos pirmininku V. Sidzikausku. Lenkijoje kautynėse su vietiniais saugumiečiais 1949 m. *Rimvydas* žuvo, o *Klajūnas* buvo sužeistas ir pateko į nelaisvę. Netrukus apgydytas partizanas (jam amputavo koją) buvo palaužtas ir užverbuotas *Broniaus* slapyvardžiu. Pasinaudodamas, jiems to nežinant, Gdansko mieste buvusiais partizanų ryšininkais, MGB *Klajūno* vardu pradėjo susirašinėti su J. Gegužiu. Šarūno rinktinės vadas patikėjo, kad *Klajūnas* po metų grįš kartu su dviem V. Sidzikausko „atstovais”, lydimas keturių „sargybinių”. 1951 m. rugsėjo mėn. MGB inscenizavo iš užsienio grįžtančio *Klajūno* sienos perėjimą.

Klajūnas, su keturiais agentais smogikais atvykę iš Lenkijos, ėmė intensyviai ieškoti progos susitikti su J. Gegužiu-*Diemedžiu*. Kad būtų įtikinamiau, smogikai buvo aprengti lenkų partizanų uniformomis ir ryšininkų akivaizdoje kalbėjo lenkiškai. 1951 m. rugsėjo 27 d. įvyko smogikų ir penkių kovotojų lydimo *Diemedžio* susitikimas. Kai *Diemedis* su kovos draugais nusileido į bunkerį, smogikai nušovė tris viršuje buvusius partizanus *Diemedį*, *Narsuolį* ir *Skirmantą*. Likę bunkeryje *Pavasaris*, *Žilvitis* ir *Žvaigždikis* smarkiai priešinosi, tačiau, nematydami išeities, nusišovė. Iš viso žuvo 6 partizanai: Pietų Lietuvos srities vado pavaduotojas (jis taip pat ėjo Dainavos apygardos vado pareigas) J. Gegužis-*Diemedis*, jo pavaduotojas ir Šarūno rinktinės vadas Bronius Šalaševičius-*Žilvitis*, Boleslovas Vailionis-*Narsuolis*, Algirdas Salinis-*Skirmantas*, Gediminas Vincas Urmanavičius-*Pavasaris*, Stasys Krukonis-*Žvaigždikis*. Sužeistas į MGB rankas pateko Juozapavičiaus tėvūnijos vadas Juozas Karpavičius-*Medelis*.

Jis tragiškus įvykius Bestraigiskės miške mena taip: „Ten ką tik buvome išsikasę bunkerį, ryšį palaikėm per Vytautą Vailionį. Dar tame bunkeryje nebuvome gyvenę. Mes išėjome pas *Diemedį*, o atvykėliams liepėme ten apsigyventi. Vėliau Vailionis man sakė, kad jie į tą bunkerį, kur mes pasiūlėm, jie nėjo. Tada nuėjom pas *Diemedį* ir jam pasakėm koks reikalas. Ten su juo buvo du jauni partizanai. *Diemedis* sako: „Gerai”. Visą naktį ginčijomės, ką daryti, bet *Diemedis* irgi laidavo. Jis su *Klajūnu* nuo pirmųjų dienų kovojo. Jis sakė, kad *Klajūnas* išduoti negali, jis netikėjo. Bet kaip jis be kojos per sieną atėjo, o ją ir išgydyti reikėjo? Galvojom ir taip, ir taip... *Diemedis* sako: „Einame pažiūrėti”. Mes tada šešiese ar septyniese išėjom. Pirmiausia užėjome pas ryšininką. Jis sako: „Bunkerin jie nėjo, kažkur miške”. Aš, (J. Karpavičius) *Žilvitis*, (B. Šalaševičius), *Žvaigždikis* (S. Krukonis) ir *Pavasaris* (G. V. Urmanavičius) sulindome bunkerin, o *Diemedis*, (J. Gegužis) *Narsuolis* (B. Vailionis) ir Salinukas, slapyvardis *Skirmantas* (A. Salinis), pasiliko lauke. Jau auštant girdime, kad kažkas vaikšto, paskui pasigirdo šūviai. Sakome: „Viskas”. Lazda pakėlėme dangtį, tai kaip davė, tas dangtis skutais pavirto. Šovinių turėjome daug, dar du kulkosvaidžius, mano buvo vokiškas, o *Žilvičio* lėkštinis.

Šaudėme pro landą gal porą valandų, bet ką tu apsiginsi žemėj sėdėdamas. Na, ir viskas, sakom, pašaudėme ir užtenka, išsišaudysim patys. Atsisveikinome, sakom, susitiksime tenai. Susėdom ir pagal *Žilvičio* duotą komandą: „Vienas, du, trys!“ turėjome visi vienu metu nusišauti. *Pavasaris* anksčiau nusišovė ir virsdamas sujudino man ranką. Tai, kai į kaktą šoviau, čia, prie smilkinio, išėjo kulka. Po kiek laiko atsipeikėjau. Žiūriu, kad aplinkui rusai, vienas toks storas, koja jam spyriau pilvan. Tas kaip pradėjo keiktis... Na, ir nuvežė į Alytų. Kudirka operaciją darė, bet buvo iškviestas prižiūrėti ir gydytojas rusas, kariškis. Aš prašiau Kudirką, kad jis padarytų taip, kad numirčiau, bet jis sakė, kad jį stebi. Padarė operaciją ir pagijau. (Deja, po bunkerio šturmo vienintelis likęs gyvas J. Karpavičius-*Medelis* po išgijimo užverbuotas MGB agentu-smogiku. Jis padėjo čekistams sunaikinti paskutiniuosius Dainavos apygardos partizanus).

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Istorinių tyrimų programų skyriaus vyr. istorikas
Gintaras Vaičiūnas